

Розділ IV ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ МІЖРЕГІОНАЛЬНИХ ВІДНОСИН

Володимир Розумюк

РЕГІОНАЛЬНИЙ РОЗКОЛ УКРАЇНИ: РЕАЛЬНІСТЬ МІФУ

V.Rozumjuk. Regional split of Ukraine: reality of the myth. The article is on problem of regional split of Ukraine. Evident facts of the lack of hostility and strained relation among population different regions are given. Reasons of permanent emphasize on inter-regional conflict on the side of oligarchic political groups are considered.

Упродовж XIX–XX століть проблеми націоналізму і національної ідентичності, часто ускладнені релігійним протистоянням та посилені сектантським фанатизмом, були однією з основних причин початку міжнародних конфліктів, громадянських війн і розпаду держав. Під тиском цих сил не змогли встояти ані традиційні багатонаціональні монархії, ані колись могутні колоніальні імперії, ані ядерна наддержава. Натомість на політичній карті світу почали з'являтися держави-нації, про які вже або встигли давно забути, або й ніколи не чули. Втім, деякі з цих новоутворень мали ті ж самі вади і, відповідно, ті ж самі перспективи, тож питання збереження державної єдності постало для них дуже гостро.

Враховуючи все це, видається природним, що створення в 1991 році незалежної України на уламках колишнього Радянського Союзу супроводжувалося надмірною обережністю західних політиків і надзвичайним скептицизмом з боку Москви. Значна частина політичних еліт цих країн, м'яко кажучи, «сумнівалися» в життєздатності української державності, ну а для більшості російського істеблішменту «реінтеграція» слов'янського «близького зарубіжжя» було догматом віри та видавалося лише питанням часу. Відтоді в західних і східних мас-медіа постійно почали з'являтися різноманітні матеріали про регіональний «розкол України».

Своєрідне відлуння західних сумнівів і вагань можна відчути в колись «модній» і не надто охайній роботі відомого американського політолога С.Гантінгтона «Зіткнення цивілізацій», в якій Україна то опиняється в переліку «країн у стані напруженості» — разом з Нігерією, Суданом, Індією, Шрі-Ланкою (до речі, в усіх цих державах фактично тривають громадянські війни з десятками тисяч жертв),

то серед країн, «в яких активно обговорювали питання національної ідентичності», поміж Канадою, США, Китаєм, Німеччиною, Великобританією, Японією, Мексикою, Росією та Туреччиною¹. Вказуючи, що лінія цивілізаційного розламу проходить чи то по території Галичини, чи то по Дніпру; що росіяни і українці чи то мають спільну культуру, чи то самі українці поділені між різними культурами, С.Гантінгтон дійшов беззаперечного наукового висновку — Україна або «більш вірогідно» розвалиться, або «найбільш вірогідно» залишиться єдиною і незалежною².

У свою чергу, російський інтелектуальний базар під зав'язку забитий писаннями різноманітних ура-імперіалістів на зразок О.Дугіна³ і Г.Павловського, в яких автори то сам факт існування українського народу розглядають як оптичну ілюзію і недолугу німецьку вигадку, то марять про мільйони ополченців зі Східної України, які лише сплять і мріють приєднатися до переможного маршу російських військ за повернення «матері городів руських» Києва, то просто-таки вимагають приєднати Галичину до Європи, а решту Малоросії — до Росії.

В Україні вперше в загальнонаціональному масштабі про регіональний розкол заговорили на президентських виборах 2004 року, і не дарма ті події стали першою агітаційною кампанією, яка насправді серйозно і до глибини душі зачепила український електорат з часів здобуття державної незалежності. Наскільки зараз пригадується, в тих перегонах найбільше здивувала не фантастична кількість пропагандистського бруду, а саме його зміст. Ідеться не про відверту та цинічну брехню засобів масової інформації, «темники», інформаційну блокаду опозиції, нахабне і відкрите використання адмінресурсу, неприховане залякування та провокації з використанням державних силових структур — зрештою, іншого від «злочинного режиму» Кучми і не чекали. Вражало навіть не те, що були порушені питання, які в нормальній країні просто не виникають — як вже говорилося, «ми знаємо, де живемо», — але замість обговорення типового політичного «компромату»: корупційних і сексуальних зв'язків кандидатів, їх «злочинної» діяльності на попередніх посадах та «зрадницьких» намірів шкодити у майбутньому, агітаційні машини обох претендентів у своїх інтересах (і на шкоду країні) намагалися усіляко експлуатували тему регіональних відмінностей.

Найбільше в цьому сенсі відзначилася команда провладного кандидата — таку цілеспрямовану і масштабну кампанію з поширення напруженості, загострення міжрегіональних суперечностей і провокування розвалу держави навряд чи бачила будь-яка країна світу. Подібно до мільйонів співвітчизників, я просто не міг повірити своїм

очам і вухам, споглядаючи карту України з регіонами трьох сортів чи слухаючи співи Кобзона про громадянську війну. Щоправда, не надто відстала і опозиція, характеризуючи усіх щирих прихильників Януковича як «бандитів» (конкретніше — «донецьких бандитів»), а бандитам, як відомо, — тюрми. Саме тоді з пропагандистських агіток громадянам України і вдалося дізнатися — виявляється, мешканці різних регіонів нашої держави дуже сильно відрізняються за мовною, релігійною і етнічною ознаками, через що люто ненавидять одне одного; в нашому суспільстві наявний глибинний розкол між західними і східними областями, що цілком може призвести до поділу країни на кілька ворогуючих територій; ну і, звісно, щоб не допустити громадянської війни, слід було обрати Президентом В.Януковича, а щоб запобігти проголошенню «Мурки» українським державним гімном, гарантом конституції мав би стати В.Ющенко.

Мабуть, слід особливо відзначити, що вся ця інформація стала для багатьох українців справжнім «відкриттям», адже буденна вулична реальність і життєвий досвід упродовж багатьох років взагалі не підтверджували наявності будь-якого регіонального розколу, якщо, звісно, абстрагуватися від істерично-агресивного вереску з телевізійних екранів та погрозливих застережень агітаційно-пропагандистської літератури. Натомість передвиборче інформаційне поле дуже вже нагадувало старий (анти) радянський анекдот про чоловіка, який звернувся у поліклініку за допомогою до окуліста і отоларинголога, оскільки не бачив того, про що чув по радіо, і не чув про те, що бачив.

Оскільки впродовж останніх років заклики до національної єдності в стилі «Схід і Захід разом» стали загальним місцем у промовах усіх провідних вітчизняних державних діячів і типовою темою досліджень їх інтелектуальної прислуги, хотілося б перевірити сам факт існування міжрегіонального розколу та проаналізувати причини постійного наголосу деяких політичних сил саме на цьому питанні.

Підсумовуючи та узагальнюючи ідеї таких відомих дослідників націй та національної ідентичності, як Е.Сміт, С.Гантінгтон, Б.Андерсон, можна назвати такі основні ознаки національної ідентичності:

1. Історична територія, або рідний край, який включає в себе Батьківщину і батьківщину, чітко окреслені межі: «річки, узбережжя, озера, гори і міста стають священними — місцями шаноби і захоплення, внутрішнє значення яких під силу збагнути лише втаємниченим, тобто свідомим членам нації»⁴.

2. Спільні міфи та історична пам'ять.

3. Національний характер.

4. Спільна масова культура та загальний стиль життя.

5. Єдині громадянські порядки, юридичні права та обов'язки для всіх членів.

6. Спільна релігійна традиція.

7. Спільна система цінностей та ідеологія.

8. Спільне етнічне походження («кров»).

9. Спільна мова.

На їх думку, всі ці параметри у своїй сукупності є компонентами стандартної західної моделі нації⁵. Натомість, у розколотій країні «основні групи з двох чи більше цивілізацій ніби заявляють: «Ми різні народи і належимо до різних місць»⁶.

Аналізуючи перший пункт, можна відзначити, що любов українців до власної землі — «від Сяну до Дону» і аж до власного городу настільки загальновідома, що знаний німецький расолог Г.Гюнтер визначив такі ознаки, як «любов до рідного краю, гордість за Батьківщину і нестримна ностальгія за нею, дотримання традиційних звичаїв» як расово зумовлені психофізичні якості динарської раси, вказавши як приклад саме український народ⁷. Доволі дивним чином радянська традиція «святої землі Батьківщини», поєднавшись з православною ідеєю «святих київських пагорбів» і суто націоналістичними доктринами України «від Карпат до Кубані», витворила спільну для мешканців усіх регіонів позицію «нікому, нічого, нізащо не віддавати» (в менш політкоректному варіанті «як не з'їм, то понадкушую»). Тож коли Росія спробувала шляхом побудови дамби відновити географічну справедливість і перетворити український острів Тузла на російську косу, в Донецьку обурювалися так само щиро й голосно, як і у Львові, а нібито проросійські керівники країни (Президент Кучма, прем'єр Янукович, кримський прем'єр Куніцин) намертво вчепилися за шматок землі, який перший-ліпший осінній шторм загрожує перетворити в мілину. Власне кажучи, пересічні мешканці Східної України так само вороже налаштовані до румунських претензій на Буковину чи польської туги за Галичиною — тих західноукраїнських регіонів, до яких їм начебто байдуже, як і жителі Львова до російсько-турецьких мрій про Крим.

Якщо ж узяти спільні міфи та історичну пам'ять, етнічне походження («кров») і масову громадянську культуру, стиль життя та систему цінностей, то важко буде відшукати суттєві розбіжності, не кажучи про ознаки напруженості, не лише між мешканцями різних українських регіонів, але й поміж усім слов'янським населенням колишнього Радянського Союзу. Закладені ще радянською системою освіти дуже потужні міфологеми про Київську Русь — колиску трьох братніх народів, а також спільне етнічне коріння росіян, українців

та білорусів (і численні міжнаціональні шлюби), пережиті разом жахливі катастрофи епічних масштабів і величні перемоги впродовж бурхливої історії ХХ ст. привели до того, що переважна більшість колишніх радянських слов'ян сприймає «москалів», «хохлів» та «бульбашів» як, можливо, трохи «інших», але аж ніяк не «чужих» і тим більше не «ворожих».

Екстраполюючи це відношення на Україну — ну як всерйоз сприймати розмови про визрівання регіонального розколу, коли (за даними різних опитувань) понад 70% респондентів називають себе «українцями», причому щороку в процентному відношенні їх частка збільшується. Українці переважають в усіх областях України (за винятком Автономної Республіки Крим), причому росіяни — найчисельніша національна меншина країни — мають сильно розвинений державно-територіальний патріотизм, дуже часто ідентифікуючи себе як «російських українців», «українців з етнічним російським корінням», «українських слов'ян», «росіян, але патріотів України». Варто нагадати, що російськомовний Схід голосував за незалежність з тими ж показниками (понад 90%), як і націоналістичний Захід, і навіть етнічно російський (близько 70%) Крим висловився на підтримку незалежної України переважною більшістю голосів. Тобто подобається це комусь чи ні, але українське суспільство в національному відношенні являє собою доволі гомогенну спільноту, в якій відсутні антагоністичні суперечності між більшістю та найбільшою меншістю. Як уже говорилося, з огляду на культурну, релігійну, расово-етнічну подібність між українцями і росіянами просто не виникає та атмосфера напруженості і ворожнечі на побутовому рівні, що часто переростає в масштабні конфлікти, як, наприклад, між слов'янами (бай-дуже, українцями чи росіянами) і кавказцями, циганами та ін.

У цьому сенсі цікаво порівняти ситуацію в нашій державі з проблемами інших країн на пострадянському просторі — Росією (Північний Кавказ загалом і Чечня зокрема), Грузією (Абхазія і Південна Осетія) або, навіть, Європи — Іспанією (Каталонія, Країна басків), Бельгією (фламандці та валлони), Францією (Корсика та понад 5 млн арабів), Німеччиною (кілька мільйонів турків), Англією (Шотландія та Уельс) і т.д. Можна також як експеримент спробувати назвати осетина грузином і подивитися на реакцію — в кращому разі вам ввічливо вкажуть на вашу помилку.

Звертаючись до мовних питань, слід наголосити, що хоча ця тема порушується на кожних виборах, за даними різних опитувань серед пріоритетів громадян України вона посідає 60-ті — 90-ті місця, значно поступаючись за актуальністю проблемам принизливо низького

рівня життя, недоступності якісного медичного обслуговування, розвалу системи освіти, розгулу злочинності, відсутності роботи і т.д. Окрім того, будь-який соціолог скаже, що мовний поділ стає політичним розколом лише тоді, коли різні групи не просто не розуміють, але й не бажають розуміти одна одну, демонстративно ігноруючи «чужих» та створюючи замкнені комунікативні сфери. Ну і, зрештою, як би прикро не було шанувальникам Т.Шевченка та О.Пушкіна визнавати факти, справжньою мовою міжнаціонального (і національного) спілкування «від Сяну до Дону» залишається расейсько-українській суржик, а не літературна російська чи українська.

Розглядаючи проблему церковного конфлікту в Україні, можна відзначити, що як би не вдавали з себе шахидів християнства колишні радянські партійні, комсомольські та господарські чиновники, щороку на Водохрещу, пірнаючи в ополонку, чи демонстративно відстоюючи багатогодинні церковні служби на Різдво і Пасху, все одно як «елітні», так і «пересічні» українці були, є і будуть дієстами православної традиції, які вірять в Бога так само щиро, як раніше вірили в перемогу комунізму — без надмірного фанатизму і екстремізму. Звичайний український віруючий без жодних докорів сумління знайде помолитися в будь-яку християнську церкву, не надто переймаючись теологічно-політичною суперечкою щодо неканонічності розкольників УПЦ Київського патріархату чи непатріотичності колоніалістів УПЦ Московського патріархату.

Загалом, поміркованість у словах та діях, толерантність (терпимість) до іншого є однією з основних рис українського (не західноукраїнського чи східноукраїнського, а саме українського) національного характеру. Вельми показовий у цьому сенсі епізод стався за часів «помаранчевої революції», коли до багатомільйонного Києва, близько 90% мешканців якого проголосували за Ющенка, завезли 15–20 тисяч прихильників Партії регіонів зі східних областей. Здавалося б, у напруженій атмосфері регіонального протистояння і виборчої істерії це був правильний крок до початку масових заворушень, якщо не громадянської війни. Але... нічого не відбулося! Не сталося жодної не то що масової, але й дрібної бійки, не спалили жодну машину, не вибили жодну шибку. Пропагандисти «блакитних» з ТРК Україна тоді ледве з ніг не збилися, відшукуючи тих «донецьких», кого в Києві побили за любов до Януковича, але без особливих успіхів. «Електорат» різних політиків поагітував за свого обранця, дійшов згоди з опонентами щодо неприпустимості фальсифікацій і необхідності обрання президента більшістю голосів на чесних виборах, випив чарку за своє здоров'я і роз'їхався по домівках. За такого (доволі типового)

перебігу подій не дивно, що російських туристів в Україні більш за все вражає майже повна відсутність міліції на вулицях. Вони дивуються — як це громадський порядок може підтримуватися сам собою? Не буде перебільшенням сказати, що на звичайному футбольному матчі десь в Англії чи Італії можна побачити більше насильства, ніж за кілька місяців тієї «помаранчевої революції».

До речі, про футбол. Спорт №1 у світі може слугувати своєрідним індикатором політичних проблем з сепаратизмом. Наприклад, в Іспанії вболівальники каталонської «Барселони» мертвою тишею відзначають не лише успіхи мадридського «Реалу» в Європі, але й перемоги збірної Іспанії на міжнародній арені. Французькі та німецькі журналісти часто визнають, що для вболівальників двох команд з різних регіонів цих країн обопільне фіаско є більш прийнятним результатом, ніж поразка власного клубу і успіх іншої французької (німецької) команди. Порівняйте з Україною, де не лише національна збірна — то загальнодержавна «священна корова», але й важко буде знайти хоч одного футбольного фана, який вболіватиме «проти» іншої української команди в матчах євротурнірів. Так, кілька місяців тому за «Шахтар» в фіналі кубку УЄФА переживала вся країна, і в київських чи львівських спорт-барах вболівальники після фінального свистка стрибали від радості аж ніяк не нижче, ніж у донецьких (і це при тому, що «Динамо» програло у півфіналі саме «Шахтарю»), тому що вони сприймали цей тріумф, передусім, як загальноукраїнський успіх української команди, «свою» і «нашу» перемогу, а не досягнення укомплектованого бразильцями та хорватами клубу донецького олігарха Р.Ахметова.

Отже, можна стверджувати, що попри наявне регіональне різноманіття України, відсутні всі ті ознаки, які б дозволяли характеризувати ситуацію в нашій державі як «регіональний розкол», говорити про несприйняття і ворожість між звичайними мешканцями Заходу та Сходу. Разом із тим, у ЗМІ час від часу з'являються різноманітні «розкольницькі» матеріали, а політики другого-третього ешелону дозволяють собі виступати з відверто провокаційними заявами.

Для правильного розуміння цього парадоксу може прислужитися класична робота Л.Козера «Функції соціального конфлікту», в якій відомий американський соціолог говорить про можливість провокування і створення штучних конфліктів у суспільстві з метою нівелювання та маскування справжніх⁸. Вказуючи, що будь-який конфлікт створює інтегровані в єдине ціле групи з окремою ідентичністю, Л.Козер наголошує на можливості формування штучних груп і фальшивої єдності при штучному конфлікті.

З огляду на той беззаперечний факт, що найбільш очевидним антагонізмом сучасного українського суспільства постає протистояння між дуже багатими і бідними, спроби закамуювати та приховати цей класовий розкол шляхом роздмухування і створення інших (штучних) конфліктів видаються раціональною і цинічною стратегією правлячої олігархії. Ця точка зору підтверджується і зізнаннями одного з відомих українських політтехнологів, який в телевізійному інтерв'ю визнав, що передвиборчий штаб провладного кандидата під час президентської кампанії 2004 року «зіштовхнувся з гострою проблемою отримання масової підтримки». Прекрасно розуміючи, що лише в електризованій атмосфері конфлікту можна швидко здобути популярність, а кинути гасло «бідні проти багатих» було неможливо, вони (штабісти) і запропонували вести кампанію під слоганом «Схід проти Заходу». Цю гру радо підхопили і «помаранчеві» опозиціонери. Відповідно, тоді не так вже й дивує відсутність каральної протидії сепаратистській пропаганді і повна бездіяльність правоохоронних органів, які, власне, контролюються тими ж власникам, що і провідні газети і загальнонаціональні телеканали. І хоча ця пропаганда, зрештою, більше підживила місцевий патріотизм, ніж власне сепаратизм, в короткотерміновому плані вона виявилася доволі ефективною у формуванні штучних спільнот. Коли б це ще, спостерігаючи обвішаний помаранчевою символікою «низьколетючий» тюнінгований джип, бідно одягнений дідусь-пенсіонер міг би з радістю сказати: «Наші поїхали».

Також вельми показово, що ініціатива автономізації та відокремлення певних регіонів традиційно йде саме від «елітних» українців. Коли після обрання Президентом Ющенка голосно залунали звинувачення провідників Партії регіонів у сепаратизмі, «блакитні» перебіжчики і ренегати з лав націоналістів радо нагадали «помаранчевим», що ідея федералізації України вже порушувалися лідерами Народного Руху, які, втомившись раз по раз програвати вибори в загальнонаціональному масштабі, почали мріяти про власне окреме західноукраїнське автономне «гетто». І так само як пересічні виборці Західної України «поховали» ідею «Бандерштату», звичайні мешканці Сходу відкинули проект Південно-Східної Української автономної республіки, просто відмовившись жити в ПіСУарі.

Підсумовуючи, хотілося б відзначити небезпечність сепаратистських провокацій та федералістських ігор вітчизняної «еліти». Ніби забувши досвід Л.Кравчука — який в ході першої президентської кампанії спирався на електорат східних і центральних областей, а в другій — на західні та центральні регіони, Л.Кучми — який здобув першу перемогу переважно завдяки голосам жителів Східної та Центральної

України, а був переобраний за підтримки виборців із Заходу та Центру (подібні зміни у виборчій географії притаманні будь-якій державі), значна частина вітчизняного істеблішменту в 2004–2006 рр. доклала чималих зусиль, щоб розвалити власну країну. Звісно, вони сподівалися на фантастичний запас міцності більш-менш гомогенного в національному плані українського суспільства, і поки що їх очікування виправдовувалися, проте нація, говорячи словами Б.Андерсена, то є «уявна спільнота» і, як показує історичний досвід, немає такої тріщини, з якої не можна було б зробити бездонне провалля.

¹ Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. — М.: ООО «Издательство АСТ» 2003. — С. 25, 186.

² Там само. — С. 257–259.

³ Дугин А. Основы геополитики. Геополитическое будущее России. Мыслить Пространством. — М.: «АРКТОГЕЯ-центр», 1999.

⁴ Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність — К.: Основи, 1994. — С. 19.

⁵ Андерсен Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму — К.: Критика. 2001; Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність.

⁶ Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. — С. 209.

⁷ Гюнтер Ганс Ф.К. Избранные работы по расологии. — М.: Белые альвы, 2005. — С. 174.

⁸ Козер Л. Функции социального конфликта. — М: Идея-Пресс, 2000.